

Η ΑΠΟΜΑΓΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΡΔΟΥΣ (του Θωμά Ψήμμα)

✘ Ο σπουδαίος Γερμανός κοινωνιολόγος Max Weber (επονομαζόμενος και “Marx της μπουρζουαζίας”) στο διάσημο έργο του «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» επιχειρεί να εξηγήσει το πέρασμα από την (προνεωτερική) φεουδαρχική στη (νεωτερική) καπιταλιστική εποχή υπό το πρίσμα της προτεσταντικής θρησκείας. Δίχως να αποκλίνει από τον ορθολογιστικό πυρήνα του Διαφωτισμού, ο Weber επιδιώκει να ανιχνεύσει τη μεταφυσική διάσταση του καπιταλιστικού τρόπου κοινωνικής οργάνωσης.

Πιο συγκεκριμένα, ο θεάρεστος σκοπός ζωής των προτεσταντών πιστών (ενάρετος βίος) συνδέεται αναπόσπαστα με την εργασία ως τρόπο καταπολέμησης της οκνηρίας. Η εκπλήρωση της θείας αποστολής μέσω της εργασίας (είτε ως επιχειρηματικότητα είτε ως μισθωτή εργασία) αποφέρει στον πιστό χρήματα, με τα οποία μπορεί να καρπωθεί υλικά αγαθά.

Στην αυστηρή, συντηρητική προτεσταντική ηθική, όμως, οι υλικοί πόροι-καρποί της εργασίας αντιμετωπίζονται ως επίγειες ηδονές, οι οποίες συνιστούν μείζονα κίνδυνο να περιπέσει κάποιος στη μέγιστη αμαρτία, την πλεονεξία.

Για να διατηρήσει η εργασία την ηθική της ακεραιότητα, χωρίς να επέλθει διαφθορά της θρησκευτικής (ηθικής) συνείδησης μέσω της συσσώρευσης χρήματος, η μόνη λύση είναι η επανεπένδυση του καρπού της εργασίας. Η έννοια της επένδυσης είναι το άλφα και το ωμέγα της καπιταλιστικής επέκτασης κι έτσι ο Weber κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι κεφαλαιοκρατικές δραστηριότητες διέπονται από προτεσταντικό πνεύμα.

Η υπόθεση εργασίας του Weber ενισχύθηκε με εμπειρικές έρευνες, οι οποίες κατέδειξαν ότι πράγματι ο καπιταλισμός γνώριζε άνθηση σε κοινωνίες με ισχυρό προτεσταντικό υπόβαθρο κι

αντίθετα έπνεε τα λοίσθια σε κοινωνίες με καθολικό ή ορθόδοξο background.

Πάντως, μια εμπειρική έρευνα του παρελθόντος (των συνθηκών εμφάνισης ενός φαινομένου) δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως ερμηνευτικό κριτήριο-κανονιστικός μούσουλας για κάθε μελλοντική εξέλιξη. Ακόμα κι αν αποδεχθούμε την υπόθεση εργασίας του Weber ότι ο καπιταλισμός στηρίζεται στην επένδυση του κέρδους/προϊόντος του προσωπικού μόχθου (άρα έχει προτεσταντικές ρίζες), συνιστά πρόδηλο λογικό σφάλμα να θεωρήσουμε τη θεοποίηση του κέρδους μοναδικό γνώρισμα του καπιταλισμού, πολλώ δε μάλλον συστατικό στοιχείο του φιλελευθερισμού και του ορθολογισμού.

Οι θεολογικοί/μεταφυσικοί όροι στα πολιτικά ζητήματα μπορεί να είναι χρήσιμοι (έως και αποκαλυπτικοί), όταν παρέχουν εμπειρικά δεδομένα, αλλά είναι αδόκιμοι (έως και επικίνδυνοι) όταν ανυψώνονται σε ερμηνευτικά κριτήρια θεωρίας και πράξης.

Η νεοφιλελεύθερη ηγεμονία εμμένει να χρησιμοποιεί έναν κεντρικό άξονα της κοσμοθεωρίας της (επιχειρηματικό κέρδος) με μεταφυσικούς όρους. Η θεοποίηση του κέρδους, η ενσάρκωση της ελεύθερης αγοράς συνοδεύεται, κατά λογική αναγκαιότητα, από έναν διάβολο, από την κατασκευή ενός «εχθρού».

Ο «εχθρός» αυτός ταυτίζεται με όσους φέρονται να δαιμονοποιούν το κέρδος, οι οποίοι κατακεραυνώνονται ως οπισθοδρομικοί, ιδεοληπτικοί, συντηρητικοί, «κολλημένοι Αριστεροί», κρατιστές, αυταρχικοί κ.τ.λ.

Όταν το κέρδος γίνεται αντιληπτό ως νομοτέλεια, ως αυτοσκοπός της πολιτικής κοινότητας και της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης, δεν πρέπει να μας κάνει εντύπωση να εισπράττουν όλα τα παραπάνω «κοσμητικά» επίθετα ακόμα και όσοι απλώς αμφισβητούν το θέσφατο ότι το κίνητρο του κέρδους είναι η ατμομηχανή της ιστορικής εξέλιξης.

Ωστόσο, οι συνέπειες από τη θεοποίηση του κέρδους αντιφάσκουν σε μεγάλο βαθμό με τα ιερά και τα όσια της (νεο)φιλελεύθερης

παράδοσης, τον Thomas Hobbes, τον Adam Smith, τον Robert Nozick, τον Milton Friedman και τον Friedrich von Hayek.

Πρώτον, η νεοφιλελεύθερη δοξασία αποδέχεται ότι η επίτευξη του ύψιστου σκοπού (κέρδους) έχει ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την επιδείνωση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων. Θεωρείται ότι μακροπρόθεσμα το σύνολο του πληθυσμού θα ωφεληθεί μέσω του trickle down effect (διάχυση της ευημερίας προς τα κάτω).

Η απορρύθμιση της αγοράς κεφαλαίου και εργασίας, η επέκταση των φοροαπαλλαγών σε έχοντες και κατέχοντες και η υποβάθμιση του κοινωνικού κράτους πρόνοιας δικαιολογούνται ως μέτρα ανεπίδεκτα εναλλακτικής (There Is No Alternative) και ευεργετικά για τη μέσο- και μακρο- πρόθεσμη προοπτική του κάθε ατόμου. Η ουσία του trickle down effect έρχεται σε αντίφαση με την αντίληψη του πατέρα του πολιτικού φιλελευθερισμού και της συμβολαιοκρατικής παράδοσης, Thomas Hobbes, για τον άνθρωπο στη φυσική κατάσταση.

Ο Hobbes θεωρούσε ότι το αδάμαστο κίνητρο του κέρδους και της ισχύος αποκτηνώνει τον άνθρωπο (homo hominī lupus=ο άνθρωπος για τον άνθρωπο είναι λύκος), ενώ μόνο ένα συγκεντρωτικό κράτος-Λεβιάθαν μπορεί να εγγυηθεί τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την ελευθερία (έστω στη minimum μορφή της ασφάλειας) των πολιτικών υποκειμένων. Επομένως, η ιδέα της εύτακτης τάξης, η οποία προκύπτει νομοτελειακά από την αυτορρύθμιση της αγοράς, αντιβαίνει στα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, όπως αυτή ερμηνεύεται στο πλαίσιο του χομπσιανού «Λεβιάθαν».

Δεύτερον, η ιδεοληπτική ανάγνωση της ελεύθερης αγοράς και η θεοποίηση του κέρδους έχουν ως αρνητική συνέπεια να αντιμετωπίζονται η παραγωγή και η διανομή υλικών αγαθών, κοινωνικών πόρων, προϊόντος της εργασίας κ.τ.λ. ως μια ενιαία κι αξεδιάλυτη διαδικασία, χωρίς καμιά επιμέρους διαφοροποίηση.

Πρόκειται για ξεκάθαρη διαστρέβλωση των πορισμάτων του

προγόνου του οικονομικού φιλελευθερισμού, Adam Smith, και μάλιστα στο όνομα του «αόρατου χεριού της αγοράς». Στο μεγάλο έργο του «Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών», ο Smith εστιάζει την αυθορμησία της αγοράς στο σκέλος της παραγωγής και, συγκεκριμένα, στον καταμερισμό της εργασίας.

Ωστόσο, για να λειτουργήσει αποτελεσματικά η ελεύθερη αγορά προϋποθέτει δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης (ώστε να μην υφίσταται ασύμμετρη πληροφόρηση μεταξύ των συμμετεχόντων στις διεργασίες της αγοράς με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του μισθωτού υπαλλήλου ή του καταναλωτή). Κι ακολούθως, χρειάζεται η μεσολάβηση του κράτους στο σκέλος της διανομής για τη διόρθωση των (σύμφυτων με την ελεύθερη αγορά) αδικιών, για τη δίκαιη κατανομή των πόρων, ώστε να διασφαλίζεται η αξιοπρεπής συμμετοχή όλων στο συναλλακτικό-αγοραίο παίγνιο.

Τρίτον, ο νεοφιλελευθερισμός συνδέεται άρρηκτα με την απαίτηση για απόσυρση του (σπάταλου, αντιπαραγωγικού, αυταρχικού) κράτους από τη σφαίρα της παραγωγής κι ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών. Το όραμα αυτό βρίσκει την έκφρασή του στο *minimal state* (ελάχιστο κράτος) του Robert Nozick («Anarchy, State and Utopia»).

Στο θεωρητικό μοντέλο του Nozick και του Friedman («Καπιταλισμός και ελευθερία»), το κράτος εργαλειοποιείται και λειτουργεί υπηρετικά («κράτος-νυκτοφύλακας») για την πραγμάτωση των ατομικών/ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Υπό αυτή την οπτική, το κράτος οφείλει να αυτοπεριορίζεται στα απολύτως αναγκαία για τη διασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας της αγοράς (στρατός, αστυνομία, δικαστήρια, εθνικές οδοί).

Οποιαδήποτε παρέμβαση του κράτους στην οικονομική σφαίρα (παραγωγή, διανομή) τεκμαίρεται αμάχητα ως δεοντοκρατικά αθέμιτη και ωφελιμιστικά καταστροφική πρακτική. Ακόμα και σε συνθήκες ομαλότητας, όμως, η αυτορρυθμιζόμενη αγορά έχει ανάγκη από ένα ευρύ ρυθμιστικό πλαίσιο (μέσω της νομοθέτησης σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο), το οποίο χαρακτηρίζεται από

ταξική μεροληψία προάγοντας την ανταγωνιστικότητα.

Ιδίως, όμως, σε καιρούς κρίσης οι αδιαμφισβήτητοι κανόνες της αγοράς κάμπτονται, καθώς ισχυροί μονοπωλιακοί όμιλοι επιχειρήσεων, τραπεζικά και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα διασώζονται με κρατική παρέμβαση (χρήματα ή εγγυήσεις των φορολογουμένων πολιτών), επειδή τεκμαίρονται αμάχητα ως οντότητες του *big to fail*. Έτσι, ο νεοφιλελευθερισμός του *minimal state* μετατρέπεται σε «ιδιωτικοποιημένο κεϋνσιανισμό» ή «κεϋνσιανισμό της ανισότητας». Συνεπώς, η θεοποίηση του κέρδους δεν επιτυγχάνεται μέσω ενός ποσοτικά μικρότερου, αλλά μέσω ενός ποιοτικά διαφορετικού κράτους (από το ταξικά ουδέτερο κοινωνικό κράτος πρόνοιας στο ταξικά μεροληπτικό κράτος-νυκτοφύλακα).

Τέταρτον, ο Hayek («Ο δρόμος προς τη δουλεία»), επιχείρησε να νομιμοποιήσει το νεοφιλελευθερισμό στη συνείδηση των πολιτικών υποκειμένων-καταναλωτών ως το μόνο οικονομικό μοντέλο που συμβαδίζει με τα προτάγματα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Αντίθετα, ο κρατικός παρεμβατισμός ως γνώρισμα των σοσιαλιστικών καθεστώτων οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια, κατά τον Hayek, στην ανελευθερία των ατόμων-κοινωνών της αγοράς.

Μέσα από την (υπερ)αισιόδοξη οπτική του, ο Hayek πιστεύει βαθιά ότι η οικονομική ελευθερία είναι ο μόνος δρόμος για την εμφάνιση της πολιτικής ελευθερίας. Με αυτό τον τρόπο, το οικονομικίστικο πνεύμα σχετικοποιείται και η αγορά εμφανίζεται ως μέσο για την εκπλήρωση του ύψιστου σκοπού, δηλαδή της εμπέδωσης των φιλελεύθερων δημοκρατικών ιδανικών απανταχού στην οικουμένη.

Όταν, όμως, ο αιμοσταγής δικτάτορας Πινοσέτ επέβαλε αυταρχικό, ανελεύθερο καθεστώς χάριν της ελεύθερης αγοράς, σύσσωμη η «Σχολή του Σικάγο» και ο ίδιος ο Hayek άλλαξαν γραμμή πλεύσης κι έθεσαν τη δημοκρατία στην υπηρεσία της αγοράς. Παραθέτω ενδεικτικά απόσπασμα από συνέντευξη του Hayek στη χιλιανή *El Mercurio* (κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στη Χιλή του Πινοσέτ το 1981):

Είμαι εντελώς κατά των δικτατοριών ως θεσμών μακράς διάρκειας. Όμως μια δικτατορία μπορεί να είναι απαραίτητη σε ένα σύστημα για μια μεταβατική περίοδο. Κατά καιρούς είναι αναγκαίο μια χώρα να έχει, για κάποιο διάστημα, μια ορισμένη μορφή δικτατορίας. Όπως καταλαβαίνετε, είναι δυνατόν ένας δικτάτορας να κυβερνά με φιλελεύθερο τρόπο. Όπως επίσης, είναι δυνατόν μια δημοκρατία να κυβερνά με πλήρη έλλειψη φιλελευθερισμού. Προσωπικά προτιμώ ένα φιλελεύθερο δικτάτορα από μια δημοκρατική κυβέρνηση που της λείπει ο φιλελευθερισμός. Η προσωπική μου εντύπωση είναι ότι εδώ στη Χιλή βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο από μια δικτατορική προς μια φιλελεύθερη διακυβέρνηση. Στη διάρκεια αυτής της μετάβασης μπορεί να είναι αναγκαίο να διατηρηθούν ορισμένες δικτατορικές εξουσίες.

Στις παραπάνω εξόφθαλμες αντιφάσεις του νεοφιλελευθερισμού, στην εργαλειοποίηση της δημόσιας σφαίρας, στην καλλιέργεια της αντίληψης ότι η δημοκρατία δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα μέσο ικανοποίησης της αυθόρμητης βούλησης της αγοράς, συνιστά επιτακτική ανάγκη να δοθεί μια ριζοσπαστική, wannabe ηγεμονική (κατά Gramsci), απάντηση.

Η αυτοκριτική είναι απαραίτητος όρος για την ηθική συνέπεια και την αποτελεσματικότητα κάθε χειραφετητικού αιτήματος. Κάθε νομοτελειακή θεώρηση του κόσμου (είτε στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού είτε στο πλαίσιο του μαρξισμού) έχει το εγγενές ελάττωμα να αντιμετωπίζει τη δημοκρατική διαβούλευση (είτε ως αντιπροσωπευτική είτε ως αμεσοδημοκρατική διαδικασία) ως εργαλείο στην υπηρεσία ενός ανώτερου σκοπού.

Σαφώς και είναι προτιμότερο η δημοκρατία να αναδεικνύει τις ανάγκες των πολλών (λαού) έναντι των συμφερόντων των ολίγων (ελίτ). Ωστόσο, τα αδιέξοδα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» φανέρωσαν την αυθαιρεσία, την ανελευθερία και την αυταρχικότητα που εγκυμονεί κάθε μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο προσλαμβάνει τη δημοκρατία με όρους ισχύος/επικράτησης μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης (εργατική τάξη) έναντι των «εχθρών» της (αστών). Όσο η δημοκρατία σχετικοποιείται για την

επίτευξη σκοπών οικονομικού περιεχομένου (λαϊκές ανάγκες/κέρδος, αταξική κοινωνία/αγορά), κάθε οικονομικό σύστημα θα πάσχει ξεκάθαρα από έλλειψη νομιμοποίησης.

Όπως υποστήριξε με θέρμη ο αείμνηστος μαρξιστής Νίκος Πουλαντζάς, «ο σοσιαλισμός είτε θα είναι δημοκρατικός είτε δεν θα υπάρξει». Ο δημοκρατικός δρόμος προς το σοσιαλισμό περνάει καταλυτικά μέσα από «τη διεύρυνση και το βάθεμα των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στη βάση και τη διασπορά αυτοδιαχειριστικών εστιών» (Πουλαντζάς).

Συμπερασματικά, η οικονομική ελευθερία (είτε ως ατομική ιδιοκτησία είτε ως κοινοκτημοσύνη) χωρίς τη διεκδίκηση περισσότερης και καλύτερης δημοκρατίας μετατρέπεται σε δικαίωμα-προϊόν. Έτσι, χάνει πλήρως την απελευθερωτική της διάσταση (είτε ως όρος προσωπικής αυτοπραγμάτωσης είτε ως δύναμη κοινωνικής χειραφέτησης) απέναντι στην «τυραννία της πλειοψηφίας» (Toqueville) και την «τυραννία των πλουσίων» (Rousseau).

Θωμάς Ψήμματος

Δικηγόρος, ΜΔΕ Ιστορίας, Φιλοσοφίας & Κοινωνιολογίας του Δικαίου (ΑΠΘ)

Πηγή/φωτογραφία: H Εφημερίδα των Συντακτών, efsyn.gr